

nem a $\frac{\text{víz}}{\text{istenség}}$, hanem csupán csak $\frac{\text{vizes}}{\text{isteni}}$, nem is határolja a vizet, hanem csupán a $\frac{\text{vizben}}{\text{isteniségben}}$ van, — ő nem egy rész $\frac{\text{víz}}{\text{isten}}$, hanem $\frac{\text{vizzeltelt}}{\text{istenneltelt}}$ ».

Őszintén sajnáljuk, hogy a philosophia nevében még mindig kibocsátanak ily árukat, melyeknek jellemzését a francia példabeszéd fejezi ki: *Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.*

Über die gegenwärtige Lage der deutschen Philosophie. Akademische Antrittsrede, gehalten v. Dr. Richard Falckenberg, ord. Prof. der Philos. Universität Erlangen. Leipzig, Verlag von Veit u. Comp. 1890. 60 Pf.

E cím alatt az erlangeni tudomány egyetem hirneves bölcselet-tanára, Falckenberg, igen érdekes képet rajzol a német philosophia jelenlegi állásáról.

Bevezetésében utal azon körülményre, hogy míg a többi három fakultás tagjai azon szerencsés helyzetben vannak, miszerint valamely tétel fejtegetésénél még akkor is számíthatnak a kartársak érdeklődésére és gyakran a szakismeret magaslatát elérő megértésre, ha a részletekbe is mélyebben behatolnak: addig a philosophiai fakultásban levő egyes szakok nagy különbségei miatt ily belső közössége, érdeklődés nincs meg e kar egyes tudományainak művelői között. Ez elkülönöttséget azonban némileg kárpótolja azon sajátságos előny, melylyel e fakultás egyes tudományai p. o. a történet, az irodalomtörténet és philosophia — dicsekedhetnek. — Ez előny abban áll, hogy a nevezett tudományok munkáját és eredményeit a velök szakszerűen foglalkozó körökön kívül a nagy közönség is érdeklődéssel kíséri. A philosophiát illetőleg ezen érdeklődés azon alapszik, hogy a philosophia nemcsak bizonyos, ugyszólván belső problémák iskolaszerű feldolgozásával foglalkozik, hanem általában olyan tudományos és az embert illető egyetemes érdekű kérdéseket is kell tárgyalnia, miknek megoldása iránt egy ember sem lehet közönyös, különösen az nem, a ki valamely tudománynak szenteli életét. — «Mellőzöm az ember erkölcsi rendeltetéséről való felvilágosítást, melyet az ethika ígér; nem említem azon fényt, melyet a lélektan a belső élet szövevényeire vet, megvilágosítván azon nehézségek nem egyikét, mikre hivatásuk teljesítése közben nem ritkán bukkan a lekipásztor, az orvos, a bíró. Ezen és más praktikus

elősegítéseket, és hasznokat nem is vevén figyelembe: a mi a tanuló ifjúságnak és a kutatás mestereinek részvételét és érdeklődését a philosophia irányában első sorban kivívja az, hogy a philosophia az ismeret lehetőségét kutatja és az — a mi még fontosabb — *hogy egy világnézet megalapítására törekszik.* A változó korszellemmel természetesen változik ezen érdeklődés mértéke is; azonban teljesen sohasem hiányzott és csak a jövőben jöhet elő olyan idő, melyben a *philosophálatlan koponya jellege a tiszteletbeli czimek közé soroztatik.*»

Ezen általános érdeklődés sphaerájának körében vél megmaradhatni a szerző, midőn a philosophiában jelenleg uralkodó irányokat, ő, mint a bölcsélet történetének tanára, teljes tárgyilagossággal fejtegetve saját meggyőződését, ítéletét a függőben levő problémák fölött is előadja. Véleménye szerint itt a philosophiának nem pusztán házi ügyeiről van szó, mert szerinte a philosophia és az egyes szaktudományok között oly sokféle és oly szoros érintkezés van, hogy az egyik részen nem keletkezhetnek változások és nem szilárdulhatnak meg állapotok a nélkül, hogy a másik részen ne volnának észrevehetők parallel jelenségek és hatások. Nézete szerint többé vagy kevésbbé, de minden tudomány befolyásolva van a philosophiai kutatás időszerinti állásától.

E bevezetés után egész nyíltsággal kijelenti, hogy a *philosophiának jelen állása korántsem* tölthet el a büszkeség érzetével. A jövő historikus előtt a mostani korszak egyáltalán nem tűnik föl fénykorszak gyanánt. Ennek okai többfélék. Nem hiányoznak kiváló elmék a philosophia kutatás szolgálatában; nincs hiány az éleselműség és a kitartó szorgalom becses gyümölcseiben; — de hiányt szenved a kor valóban teremtő szellemekben és messze kiható eredményekben. Nélkülözzük a célok azon magasztosságát, mely — mint a Hegel-féle iskola példája mutatja — kevésbbé megáldott tehetségeket is szárnyalásra készítet. Nem nélkülözzük a közös munkateret, de hiányzik az alapvető meggyőzések egysége.

Ha tehát meg is kell tagadnunk napjaink philosophiájától a nagyság és bevégzettség imponáló tulajdonait, de a részrehajlatlan kritikának nem lehet megtagadni a mostani bölcséleti munkásságtól más egyéb előnyöket, mik nem kevésbbé érdemesek a tiszteletre és a figyelemre, jóllehet az említett hiányokat soha sem lesznek képesek pótolni. — Találkozunk sürgölődéssel, munkássággal, sokféle érdeklődéssel, munkaerővel és munkakedvvel, nem ritkán — a különböző álláspontok zavaros összevegyítésének példái mellett — szigorú, egészen az

önkényes szeszélyig menő következetességgel, de ezen előnyökből származó eredmény sokkal kisebb, mint lehetne, mert a legfőbb dolgokban való lelkesítő összetartás hiányzik. A Nem a vélemények harca miatt panaszkodunk, mert a rendszerek küzdelme régi keletű philosophiában és a világ végeig fog tartani és éppen akkor a legélénkebb, ha a küzdők sok és fontos dologban megegyeznek. Hol semmi közös alap sincs, ott elveszti értelmét a harcz. Így tehát majdnem azt óhajtjuk, hogy a nézetek surlódása élénkebb legyen. A szerző korántsem tartja kedvező jelnek, hogy igen sokan a saját útjukat követik, magánosan és kezdettől fogva reménytelenül lemondanak arról, hogy magokat a másként gondolkozókkal megértessék. Még más is járul ahhoz, hogy ezen látszólagos békére való készség megfejthető legyen. Különösen jellemző korunkra nézve a hajlam egyes kérdéseket kiemelni, a szomszéd tényesoportoktól tisztán elkülöníteni és úgy tárgyalni, megoldani, hogy az a különböző alapirányoktól elfogadható és értékesíthető legyen. Így a súlypont a centrumból a peripheriára helyeztetik és a philosophia a többi egyes tudományokban szokásos eljáráshoz közeledik, melynek megvan fény- s árnyoldala egyaránt. Azelőtt valamely problémát csak a rendszer egészéből lehetett megfejteni és az első dolgokban való eltérés kikerülhetetlenül ellenségeskedést hozott létre a levezetettekben is. A mostani eljárás lehetővé teszi, hogy azok, kik a legfőbb kérdésekben, mint szemben álló, határozott ellenfelek szerepelnek, — a részletekben békés együttműködést folytathatnak. De mit külsőleg nyerünk, belsőleg elveszítjük. A központi problémák, melyek a részletes buvárlat kedvéért háttérbe szorítatnak, hovatovább közönyösekké, pusztán subjectiv jellegűekké válnak; a mit csak egyelőre kellene figyelmen kívül hagyni, lassacskán a tudomány köréből egészen kiszorítatik és a hivés vagy egyéni tetszés körébe utasítatik. A szerző ez ok miatt úgy véli, hogy azon magában véve tisztességes szelidség, szendeség, melylyel az elvileg ellentétben álló álláspont emberei az egyes specialis témákat fejtegetik, arról tesz bizonyosságot, hogy a metaphysikai problémák iránt meghidegült a részvét. A szerző nem titkolja, hogy ez előtte a legnagyobb mértékben sajnálatos jelenség; mások másként itélnék. Azok, kik a korszellem megérzésével dicsekesznek, a metaphysikának a philosophiai disciplinák köréből való száműzetésében és a metaphysikának az ismerettannal való helyettesítésében, a jelenkor büszkeségét és a jövő üdvét látják, mert szerintük csak így lehet a szó szoros értelmében a philosophia tudomány. Azt vélik, hogy a philosophia organismusát csak akkor emelik

magasabb életre és fokozottabb tervékenységre, ha szívét kiveszik és ennek helyére mesterséges szivattyút helyeznek.

Nem az első eset, hogy feladatúl tűzik ki a philosophiát a tudomány rangjára emelni, és kik ezt tevék, a biztos győzelem azon tudatával jártak el, hogy a philosophiának kérdését véglegesen és megnyugtató módon megoldják. Plato azzal vélt szolgálhatni a philosophiának, hogy a véleménynyel szembe helyezé a tudást, a dialektikai ismeretet, az eszmék szemléletét; ép így vélte Descartes a philosophiának egyedüli biztos útját kijelölhetni a matematikai módszer alkalmazásában. Hasonló törekvés és meggyőződés vezette Kantot is a tiszta ész vizsgálatának munkájában, mely által egyszer s mindenkorra kijelölni vélte a speculativ tehetség határait; hasonlóképpen a jelzett cél lelkesíté Fichtét is tudománytanának vállalatában, midőn a Kant-féle előfeltételeket egyetlen elvből akarta levezetni. E cél lebegett Hegel előtt is; Comtet is e cél lelkesíté, midőn a «theologiai» személyes hatalmaktól és a «metaphysikai», abstract lényegességektől (entitásoktól) megszabadítani óhajtván a philosophiát, azt a tényekhez, a positiv adottságokhoz visszavezetni törekedett és a dolgok eredetének, czéljának és belső, úgynevezett lényegének kutatása helyett a bölcselkedés egyedüli tárgyául a tünemények és ezek törvényeinek vizsgálatát tűzé ki.

Napjainkban is körülzsibongják az embert ily hangok: a philosophia ez ideig nem volt tudomány, ilyenén csak a jövőben lesz, vagy: csak most lett azzá! Platon, Fichte és Hegel törekvéseivel a mai mozgalom egyáltalán nem, a Descartesével pedig csak némileg rokon. Szoros érintkezésben van azonban Kant és Comté reformjaival; sőt azt lehet mondani, hogy a mai mozgalom alapjában véve nem egyéb, mint a *kriticizmusnak és positivizmusnak megújítása*.

Mindkét rendszer ugyanis megegyezik abban, hogy az emberi ismeret csak a tüneményekre, a tapasztalatokra terjeszkedhetik ki, a miből következik, hogy a metaphysika elvetendő. Különböznek azonban mégis a többek között abban, hogy a kriticizmus határozottan az ismeretelméletet tekinti bevezető, kiindulási disciplina gyanánt és társánál, a positivizmusnál, világosabban hangsúlyozza, hogy a tiszta tapasztalásra nem tehetünk szert.

A jelenlegi philosophiának alapvonását képező, kritikailag positiv gondolkodásmódot úgy tekinthetjük, mint a századunk elején uralkodó túlmerész speculatio visszahatását. Oly reactio ez, melytől bizonyos

jogosultságot megtagadnunk nem lehet. Hogy kijózanodásnak kellett következnie azon dölyfös mámorra, mely a constructiv korszakban azt hivé, hogy az absolut tudást birtokolja, — ez azok előtt is megfogható, könnyen érthető, kik a speculativ rendszereket többre becsülik, mint azt a jelenkor szokta. Ily körülmények között szerencsének lehetne nevezni, hogy a materialismustól, mely felé a Hegel-féle iskola kinövésai közeledtek, a már-már elért uralmat az új Kantianismus elhódította diadalmasan. A criticismussal együtt járó mérsékelt temperaturának jótékony megnyugtató és eszmélés lett eredménye. Úgy látszik, hogy a különböző irányok gyűlhelye föltaláltott és ha a jelen pillanatban a Kant-féle ismerettan jelzett eleme inkább óvólag és korlátozólag lép is föl, mintsem új tettekre buzdítólag működik, mégis azt eredményezte, hogy népünknek speculativ traditói előbb-utóbb, az újra hangoztatott józan mérséklet alapján, előtérbe jönek. Egyáltalán nem voltak tehát jogosulatlanok azon remények, melyek egy okos mérséklettel előretörekvő metaphysika keletkezésére vonatkoztak. E reményeket azonban tönkretették a francia és az angol philosophia positiv szellemének hatalmas beáradásai. — Németország, szerző szerint, nagyon hajlandó a külföldit magasra becsülni és azért a nyugoti szomszéd empirismusa tág kapukra és fülekre talált a németeknél, és pedig nem annyira Comte francia tanítványai, mint inkább követői és szellemrokonai Angolországban valának azok, kik a németeknél a philosophiai irányt befolyásolták. Mindenekelőtt John Stuart Mill és mellette Herbert Spencer, ki bár nem mondható a positivismus követőjének, de bizonyára a positivismus szomszédjának nevezhető, találtak a németek között tisztelőkre és követőkre. A positivismus és a honi újkriticismus összműködése eredményezte azon metaphysika-ellenességet, azon józanság-fanatizmust, mely a mily kevésbé felel meg a német szellemnek, annál nagyobb mértékben hódította meg a reáeszködött pártokon kívül is az agyakat és azzal fenyeget, hogy különösen a fiatalabb kutatók nagyobb részét is táborába vonja. A ridegségnek és hidegségnek ezen enthusiasmus megölte a kutató gondolkodás derültségét és a bátorságot, merészséget egyedül a lemondásban keresi.

A jelenlegi philosophiai parlamentnek baloldalát alkotják együttesen a nevezett két csoport emberei, vagyis a német positivisták, kik között a szélsőséget a Straszburgban elhalt Ernest Laas, a mérsékelt részt pedig A. Riehl Freiburgban képviseli és az új Kantianusok, kik ismét több irányban válnak szét. Hozzájuk esat-

lakozik a harmadik kisebb csoport, a tudat elméletének hívei, kiknek élén Greisswaldban Schuppe áll. Ez utóbbiak a megismerés körét a tudat körére határolják és kísérleteiket, irányuk értelmét, horderejét és hiányait a szerző értekezésének rövid keretében nem tartja lehetségesnek fejtegetni, és megelégszik a pusztá megnevezéssel, osztályozással és azon kijelentéssel, hogy ezen töredék belső rokonsága a positivizmussal és az ujkantianizmussal kétségtelen.

A túloldalon a régi szabású metaphysikusokkal találkozunk. Bizonyos költői igazságszolgáltatás nyilatkozik abban a körülményben, hogy a jobboldal képviselői azzal fizetik vissza a baloldaliaknak a múlt törekvéseket illető ignorálásukat, hogy ők meg a modern mozgalmakat nem veszik figyelembe.

E conservatív gondolkodók typusa Friedrich Harms s soraik igen tarka képet mutatnak. Itt találjuk a Herbartianusokat, kik a mester metaphysikáját egyszerűen, az újítás szükségének minden jelentékenyebb és észrevehetőbb érzése nélkül, továbbra is érvényben akarják tartani. A Hegeltől befolyásolt tudósok közül többen, mint p. o. a diszes névvel bíró Zeller Eduárd és Kuno Fischer, teljes mértékben számításba veszik a jelenkor követelményeit, sőt azok közé tartoznak, kik az új követelményeket — a visszatérést Kanthoz — legelőször hangoztatták és azoknak megfelelni igyekeztek. A mi pedig Zellert illeti, ez még a módszer megváltoztatását is sürgeté! A többi Hegelianus, mint K. L. Michelet Berlinben, Biedermann Gusztáv és Schasler aesthetikus, a jelenkor megváltozott tudományirányától nem érintve, haladnak a régi ösvényen. Ugyanez áll a Fichte-Ulrici-féle theistikus iskola töredékére, Krause Frigyes, Baader, Trendelenburg tanítványaira, valamint Günther, Deutinger és Rosenkrantz Vilmos hiveire nézve is; sőt ide lehet sorolni a Schopenhaueristákat is. A névsor teljessége itt nem fontos; a fődolog az irányok jelzése.

Az eddig vizsgált pártok között, vagyis a methaphysikát illetőleg lényegesen negatív célokkal bíró előhaladás emberei és a veteránok között, kik az összetépett zászlót, mely őket annyiszor vezeté győzelemre, elhagyni nem bírják, — nyilvánvalóan lehetetlen nemcsak az összműködés, a kölesönös méltánylás, hanem egymás törekvéseinek és teoriáinak kölesönös megértése is. A jobboldal tagjai kedélyesen philosophálnak tovább a régi korból áthagyományozott módon, mintha misem történt volna, a mi szükségessé tenné az állásfoglalást azon iránynyal szemben, mely újra kételyt támasztott a nem tapasztaltat

megismerni akaró képességeinket illetőleg; mintha misem fordult volna elő, mely az ismerő tehetség és a speculatio tudományos jogainak újabb megvizsgálását és azon kérdés fölvetését tette volna szükségessé, hogy valjon nincs-e itt az ideje a módszert sürgősen megváltoztatni? A conservativok az új Kantianismusban nem látnak mást, csak egy rég meghaladott álláspontnak gyümölcstelen és minden jogosultságot nélkülöző felelevenítését. Ha ez vakság, úgy a másik oldalon nem kevésbé van a radikalismus az előítéletektől elvakítva, midőn a múlthoz vezetőt minden hidat, kivéve azt, mely Kanthoz vezet, öszetörvén, sok század imponáló gondolatmunkáját a tudatlanság jelével bélyegzi meg. Lehetnek ugyan helyzetek, midőn egyesek merész szívvvel lerázzák vállaikról a történelem emlékeit, mint terheket és ha valamely, a hatalmas eszméktől áthatott újító magasztos törekvésének és nagy teremtő erejének tudatában, túlhabzó erő érzetében a történelem múlt alakjaitól előhozottakat kevésre becslüli, a fennállóknban csak tévedést, a múltakban csak az elavultat látja és durva kézzel szétrombolja az oltárokat, melyeken az emberiség áldozott: ekkor az újítótól előhozott nagy művet szemlélve, hajlandók vagyunk feledni azon jogtalanságokat, mikkel azt létesíté. A ki azonban a könnyü szívvvel eldobott helyére pótlékul csak egy vigasztalhatlan nemet képes nyujtani: az nem számíthat elnézésünkre. Józanságot, szerénységet hirdetve, éppen neki kellene ezeket gyakorolnia az előző idők törekvéseinek megítélésénél. Csak a teremtő geniusnak szabad történelemellenesen gondolkoznia.

A mindkét oldalon elkövetett hibák és egyoldalúságok sokkal inkább kézzelfoghatók, semhogy kikerülhették volna az elfogulatlanok belátását, kik e hibák kiküszöbölésére törekedtek. Vigasztalásunkra szolgál kijelenthetni, hogy napjaink kutatóinak nagy része sem azokkal nem tart, kik még mindig elég bátrak az önkényesen fölhozott elvekből való merész deductioban bizni, sem pedig azokhoz nem tartozik, kik a metaphysikai ösztöntől minden tudományos megnyugtatót megtagadnak. E jelszót: «Metaphysika régi módszer szerint» és az ezzel elentétest: «Ismeretelmélet metaphysika nélkül és e helyett», — a mérsékelt elemekből álló *középpárt* el nem fogadja. Önként kínálkozik azon gondolat, hogy mindkét oldalon a negativ elemet, mint téves tulzást el kell hagyni, a positivumot pedig, mely úgy az egyik, mint a másik oldalon jelentkezik, össze kell kötni. Ebből következik, hogy egy *kritikai, ismeretelméleti alappal bíró metaphysikát* kell létesíteni. Ezen, több oldalról megpendített tervezet azonban ily általánosságban sokkal

határozatlanabb, semhogy hinni lehetne, miszerint sokat nyertünk vele. Annak elismerésével, hogy az extrem pártoknak bizonyos fokig igazuk van és a mindkét oldalon jogosult mozzanatok jóakaratu összeolvasztásával még nem lehetünk megelégedve. Megengedjük, hogy az említett körülmény az igaz utat jelzi, de mégis közelebről meg kell határozni, valjon hogy és miként teljesíthető e postulatum? Miként és hogyan lehet, kérdi a szerző, a metaphysikát, melyet feladnunk nem szabad, ellátni a szintén szükséges kritikai fékkel és biztosítékkal; miként lehetne újabb, vagy jobb methodusokat adni neki? Hogy e kérdésre felelhessen a szerző, tovább folytatja áttekintését a mostani philosophiai irányok felett és az újabban föllépő legnevezetesebb kísérleteket veszi vizsgálata alá, főleg azon *eszközökkel* foglalkozván, mikkel a tudományos *világnézet régi feladatait* e kísérletek megtámadják.

A további áttekintést azon gondolkodóval kezdi, kit a tudósoknak általa keményen megtámadott czéhe nem fogadott tetszéssel, ki azonban hova-tovább a tudósok tiszteletét azon mértékben vivta ki, a mint későbbi munkái komolyság és alaposág tekintetében elsőszülött művét felülmúlták. Hartmann Ede, kinek jóllehet a középpárton, de mégis ennek jobbszárnyán kell helyet kijelölnünk, nemcsak alaposan foglalkozott Kanttal és «transcendentalis realismus»-át ismeretelméletileg igyekezett megalapozni, hanem a kor tudományos izlését is, mely izlés váltakozó követelményeinek felfogására igen finom érzékkel rendelkezik, igyekezett azzal kielégíteni, hogy «*az inductiv-természettudományi módszer speculativ eredményeit*» ígérte előadni. Oly mott volt ez, mely sokaknak fülébe kellemesen csengett. Sokat ígérő haladást látszott jelezni: nem az önkényesen felállított föltételekből való levezetést, hanem a tények solid alapján való felépítést jelentett e jelszó. Ezentúl a philosophiának is követnie kellene az *alulról fölfelé* vezető utat, mely az egyes tudományokban oly jónak, eredményesnek bizonyult. Hasonló értelemben nyilatkozott tudvalevőleg Fechner is. Mig Fichte, Schelling, Hegel és elvtársaik deductiv fogalomfejlesztésük tartalmát tulajdonképpen szintén tapasztalásból és a tapasztalásra épített következtetésekéből vonták le a nélkül, hogy e kölcsönzésről tudni vagy e körülményre szót vesztegetni akartak volna: addig Hartmannak azon előnye van, hogy ő tudatosan és módszeresen teszi azt, a mit azok akaratlanul tettek. Nyíltan kifejeksi s dicsekszik is vele, hogy ő az *inductionnak* köszöni eredményeit. És valóban így áll-e dolog? Vajjon e beismerés nem sokat mond-e? Szívesen elismeri szerzőnk, hogy H. elveit nem

az empiriai tények segélye *nélkül* találta föl, de kérdezi: vajon *csak* pusztán ezekből merítette-e? A gondolatnak a világ centrumába való merész ugrása, a legfőbb okoknak intuitív megragadása, a mystikus természetű légugrás («Luftsprung von mystischer Natur» mint maga nevezi) nélkül építi-e föl rendszerét? Ez nem lehet szándéka azon férfiúnak, ki oly ékesszólóan védi a mystikát és ki szóról-szóra így nyilatkozik: «A philosophia történetében új irány soha sem erőszakoltatott ki öntudatos, fáradságos próbálás-és indukálással, hanem mindig egy geniális tekintet ragadta meg és azután fejtetett ki tovább az értelem által»; «a philosophia egész történetében nem látok mást, mint a mystikusan szülemlyített tartalomnakvagy a be nem bizonyított állításnakáttételét a költői kép formájából a rationalis rendszer keretébe».¹ A Hegelre és Schopenhauerre való támaszkodások, a mód, mely szerint Hartmann ezek általányának tulajdonságait összeköti az ő tudattalanjának constitutív jellegeivel, nemkülönben a Schellinghez való visszaterés: eléggé mutatják vezérlő fogalmának nem inductív eredetét oly annyira, hogy e tekintetben nem ringathatta magát csalódásban és nem is ringatta. A könyv címlapján levő és a természettudományiaskodásnak hízélgő szó, mely inductív módszer alapján speculatív eredményeket ígér, félrevezetésre szolgált: a szövegben correcturát és jelentékeny mérséklést szenved. Azon kevés philosophus — így van megírva bent a könyvben — kik alulról kezdenek, mint Leibniz és az angolok, nem is mennek sokra.² «Az *inductio* nem jut a végső elvekhez és rendszerhez, a *speculatio* pedig nem jut a valóság megmagyarázásához és a közölhetőséghez (zur Mitteilbarkeit)»; azért kell «egyszerre mindkét oldalról megragadni a dolgot».³ Ezek egészen más-ként hangzanak, mint a motto! A feladat most már ekként módosul: «a speculatív (mystikusan szerzett) elveket az inductív tudomány eddigi legfőbb eredményeivel kell összekötni inductív módon és ez által mindenkitől használható hidakat kell verni az elvekhez».⁴ Arra szorítkozik tehát H. methodikus reformja, hogy az inductív eljárás ne szorítsa ki a spekulatív módot, hanem csak egészítse ki és az úrt hidalja át, mely az alulról felfelé és a felülről lefele vezető utakon van és melyek közül egymagában egyedül egyik sem vezet célhoz.

¹ Ed. von Hartmann, Philosophie des Unbewussten. 6. Aufl., 1874. 315, 318 l.

² Ugyanott 321. l.

³ U. o. 10. l.

⁴ U. o. 11. l.

Wundt Vilmos, ki a középpárt balszárnyához tartozik, hivebb programjához. Nemrég megjelent «System der Philosophie» című művének jelentékeny része a metaphysikának van szentelve. Találjuk bár e részt kevésbé gazdagnak, mint milyennek óhajtjuk, és keressük bár ennek okát a követett módszerben vagy másban: de azt el kell ismernünk, hogy a választott eljárástól el nem tér s munkája a tudományos pontosságban s szigorban nem szükölködik. Wundt álláspontja ép úgy magábanvéve, mint kérdéseinkre nézve annyira jelentékeny, hogy megérdemli a bővebb tárgyalást.

A metaphysikai problémák — így fejt ki nézeteit W. — a tapasztalás közben állnak elő; a realis ismeret által az ideális kiegészítés után való szükségérzetünk fölkeltetik ugyan, de nem elégítettik ki. *A gondolkodás törvényei*, különösen az, mely gondolatainknak az ok és okozat szerinti összefűzését illeti, — *arra kényszerítenek, hogy az adottságról vizsamenjünk annak nem adott föltételeire.*¹ A különböző ismeretfokokon, az észrevevés, fogalom és eszme álláspontján, az ismeret céljai különbözők, az eszközök azonban ugyanazok. Az *értelem* az észrevevés tényeit megmagyarázni; az *ész* azokat kiegészíteni akarja; amannak feladata a világ összefüggését megmagyarázni, ezé a világ alapját, okát fölfedni a mennyiben a valóságnak feldolgozását (a mi az értelem hivatása) kiegészíti eszmékkal, melyek az összes tapasztalást átölelik és mégis semmiféle tapasztalásnak sem tárgyai. Az eszmék (mint p. o. a léleknek, a világegyetemnek és a végnélküli okszövetségi sorozatnak eszméi) arra törekeshnek, hogy föllállítsák a világfelfogásnak az egyes ismerettől el nem érhető *egységet.*² Ha már az egyes empiriai ismeretkörök is szükséglik a *hypothesis*-t, hogyan nélkülözhetné ezeket a metaphysika? Nem azok mellőzésében, hanem azok helyes használatában rejlik a tudományos álláspont lényege. Nem *találó* kifejezés, ha a philosophiai hypothesis alkotásában a képzeletes (imaginär) elemnek tagadhatatlan szerepére vonatkozólag a metaphysika működését «fogalomköltészet»-nek mondják.³ Csak kerülnünk kell a szokásos eljárást, mely a problémáról minden közvetítés nélkül egyszerre a hypothesisre ugrik át; az egységeszmének a tapasztalatiakban megkezdett előhaladással kell előkészítve lennie és a transcendensbe való szárnyalásnak, ezen haladást ugyanazon irányban kell következetesen tovább vezetnie.⁴

¹ W. Wundt, System der Philosophie. 1889. 179, 407, 408. l.

² U. o. 37, 182, 189. l.

³ U. o. 200, 201. l. — ⁴ U. o. 191, 210, 410, 431. l.

Igy szól Wundt, kiről tudva van, hogy minden nyilatkozatát kortárasí fészült figyelemmel kísérik. Misem beszél ékesenszólóbban a metaphysika mellözhetetlensége érdekében, mint azon tény, hogy a nyugodt világosság, a józan resignatióra elkészült s aggodalmas előrelátással haladó gondolkodás oly embere, mint Wundt, kit hajla mai egészen a szakkutatások, a specialis buvárlatok felé látszottak vonzani, — új munkájában szóval s tettel harczol a metaphysika jogaiért, miután már előbb etikájában az olvasót azon beismeréssel lepte meg,¹ hogy az ő nézetei az erkölcsiség elveiről a speculativ idealismus etikájával, ámbár sok tekintetben ettől eltér, mégis bizonyos alapgondolatokban megegyezik és hogy szerinte a mostani philosophiának — miután az idealistikus rendszer életre képes eszméi az egyes tudományszakokban gyökeret vertek — az a feladata, miszerint befejezze azon munkát, mely az egyes tudományszakokban elégséges segélyeszközök nélkül és elhibázott módszerrel megkezdett, a mi természetesen nem történhetik meg nagy átalakulások nélkül. A szerző meg van győződve, hogy Wundt példája a transcendens megismerésének néhány ellenségét meghökkenti és visszatérésre bírja, néhány bátortalant megerősít, néhány ingadózt megnyer és hogy a Wundttól használt módszer követőkre, sőt fejlesztőkre fog találni.

Liebmann Otto, ki jóllehet Kantianus, még sem akarja elvetni a a metaphysikát, szintén hangoztatja annak hypothetikus jellegét,² és mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy szigoruan elkülönítendő a bizonyos attól, mit pusztán csak vélni lehet és gondosan osztályozandó fokozat szerint a többé vagy kevésbé valószínű. Hasonlóképpen nyilatkozik *Volkelt János* is, ki baseli beszédében kimerítően előadja azon eszközöket s útakat, azon biztos és jól átgondolt irányt, melyek a végső okok ismeretéhez vezethetnek. Azon kérdésre, hogy miként lehetséges tudományos alakban a metaphysika, — következőleg felel: A tudományosság legfőbb jellemvonása a tapasztalás logikai feldolgozása; tudományt mindenütt találunk, hol oly kérdések vannak, melyek *empíriai-logikai tárgyalásra* alkalmasak, vezessen bár a tárgyalás evidens

¹ W. Wundt, Ethik, 1886, Vorwort, V, VI.

² O. Liebmann, Die Klimax der Theorien, 1884; 112 l.: «A kritikai metaphysika . . . a dolgok összefüggéséről, alapjáról s lényegéről szóló emberi képzetek hypothetikus fejtegetése . . . Az magára vállal egy oly kötelességet, melynek teljesítését az egyes tudományok titkon bár, de föltétlenül megkövetelik, nyíltan azonban folyton ismeretlen vállakra tolják.»

és kimerítő vagy csak oly eredményekhez, melyekhez némi ellenmondás és meg nem érthetés tapad és melyek ezen felül még a teljes bebizonyíthatást is nélkülözik. Nem hálátlan munka, ha a metaphysikai kérdéseket szakszerűen felállítjuk, élesen elkülönítjük egymástól és csoportosítjuk, a különböző megoldási lehetőségeket az előtérbe lépő és háttérbe szoruló okok és nehézségek szempontjából mérlegeljük és ha ezek daczára csak *relativ*, megközelítő és megérintő megállapodásokat nyerünk.¹ A metaphysikai megoldásokat csak feladatok formájában lehet kifejezni; a megoldás csak mintegy madártávlatból történhetik.² Azon szemrehányásnak, hogy a metaphysika a tüneményeket túlszárnyalja s a *nem tapasztalható* akarja kikutatni, — nincs megsemmisítő ereje. Mert szembeszökően meg lehet mutatni, hogy az empiriai tudományok, a legexactabb és a legismertebb tételekben is, lépésről-lépésre túlhaladják a tapasztalást és ehhez egész csoportját az abszolút nem tapasztalható tényezőknek kell oda gondolnunk; ³ sőt ki lehet mutatni, hogy minden egyes ítélet a tapasztalat tényeinél sokkal többet tartalmaz.⁴ Az «Erfahrung und Denken» című nagyobb művében Volkelt a metaphysikai ismeretnek complicált sajátságát még bővebben kifejti és annak lehetősége ellen annak «antinomikus» jellegéből fölhozott támadást megerőtleníti.⁵

Merészebb, de azért az ovatosságot még sem nélkülöző módon, törekszik *Eucken Rezső* a szellemi életnek és így a végső világalapnak egységére jutni. Az összeág-bogozott módszer-sokaságból, melyet e célra fölhoz, szerzőnk, csak egy fontos pontot emel ki. — Az egyedi lélekből az emberiség szelleméletét megérteni nem lehet; az egyedi

¹ Joh. Volkelt, Über die Möglichkeit der Metaphysik, 1884. 15, 17, 28. l.: «Tényleg a *tarthatatlan megoldási kísérletek eliminációja* a leghasznosabb módszer arra nézve, hogy positiv megállapodásokat szerezhessünk a metaphysikában.»

² U. o. 29. V. ö. Joh. Volkelt: Erfahrung u. Denken kritische Grundlegung der Erkenntnisstheorie, 1886. 444 l.: «A metaphysika feleletei a feladatok alakjaival birnak, melyek a bennük rejlő ellenmondások folytán megoldhatatlanok; úgy foglalkoznak azonban magukban a metaphysikai feleletekkel e feladatok, hogy daczára megoldhatatlanságuknak, mégis bennük határozottan jelezgetik az irány, melyben azokat meg kell oldani.»

³ Ugyanezen gondolatot bővebben kifejti Liebmann A. föntjelzett művében.

⁴ Volkelt, Über die Möglichkeit der Metaphysik, 21. lap. V. ö. Ugyauattól: Erfahrung und Denken, 434.: «Az ismeretnek a metaphysikában nem tulajdoníthatik valami elvileg új, hallatlan feladat; csak a távolság nagyobb a tapasztalástól.»

⁵ Volkelt, Erfahrung u. Denken. 428—451. l.

tudat kerete nagyon is szűk az értelmi birodalom tartalmának befogadására. Azért a pszichologiai eljárás helyére egy noologikainak kell lépnie, mely egy *önálló*, a subjectumtól emancipált *szellemvilágot* sajátos törvényeivel állít föl és a helyett, hogy belsőt és külsőt, erőt és tárgyat, tevékenységet és dolgot egymástól szétszakítana, *mindkettőt, mint ugyanazon egységes egész oldalait* fogja föl. Ez eljárásnak azonban a fogalombeli kutatást a historiai ténylegességgel kell a legszorosabban összekötnie. *Történeti összvényekből* vagyis életegységekből — mint korunk naturalismusából és intellektualismusából, — a tényrendszerekből (syntagmenekből) kell kiindulni és az emberiség életének ezen szilárd és egyetemes tüneményeiből kell előhaladni az átölelő szellemi processus centralis mélységeibe.¹ Tehát Eucken is tényeket vesz föl kiindulási pont gyanánt, mint a positivismus, de szellemi természetű, egyetemes szellemi jellegű tényeket. — Nevezetes összetalálkozást látok abban, hogy *Dilthey* Vilmos is, egyébként a metaphysika ellensége, a történeti valóság kiaknázásában hiszi föltalálhatni a szellemi tudományok újjalakítását. Azon gondolat, hogy a *történetet* a philosophia számára hasznossá tegyük, korántsem napjaink szüleménye; e gondolaton nyugszik ugyanis azon elévülhetetlen érdemek egy része, melyet Fichte, Schelling és nevezetesen Hegel a philosophia körül szereztek. E kívánságnak több oldalról való fölelevenítése azonban azt mutatja, hogy a forrás, melyből azon nagy gondolkodók merítettek, koránt sincs kimerítve, hanem továbbra is éltető táp elemeket ígér.

Szerző itt áttér azon legjelentékenyebb állásra, melyet szerinte a jelenlegi philosophiai életben *Lotze* Hermann elfoglal. Ennek halálával, úgy látszik, eltűnt azon végső akadály is, mely classicitasa általános elismerésének útjában állott. Műveinek folyton növekvő elterjedését és hatását legjobban az igazolja, hogy Hartmann Ede, ki nem egy könnyen tesz olyas valamit, mi nem időszerű, jónak tartá Lotzeról — mondhatni azt is, hogy Lotze ellen — egy külön iratot adni ki. Lotze a metaphysikát úgy definialja, hogy az azon előtétek

¹ R. Eucken, Die Einheit des Geistesleben in Bewusstsein u. That der Menschheit, 1888. Ugyanattól: — Prolegomena zu Forschungen über die Einheit des Geisteslebens, 1885. V. ö. Falckenbergnek az utóbbi műről a «Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik» cz. folyóirat 90. kötetének 1. füzetében, az 1887. évben közzétett részletes ismertetését. R. Eucken legújabb művében (Die Lebensanschauungen der grossen Denker. Eine Entwicklungsgeschichte des Lebensproblems der Menschheit von Plato bis zur Gegenwart. 1890) alapnézeteiről világos összképet ad.

tudománya, melyek a mindennapi életben és az egyes tudományokban mint elvek alkalmazhatnak és a metaphysika czéljául tüzi ki azon ellenmondások megszüntetését, mikbe ezen alaptételek részint magukkal, részint a tényekkel jönnek. De szerzőnk nem azért említi föl Lotzet, mert ez a közönséges világnézetnek kritikai feldolgozását hangsúlyozza, mi tudvalevőleg Herbartnak is szándéka volt, hanem azért, mert Lotze a mechanikai és dynamikai *természetfelfogás* mellett a *speculationnak* is megóvja jogosultságát, mely utóbbi nem annyira a tünemények megfejtése, mint inkább azok idealis interpretatiojára irányul. A természetfelfogás három módja, mondja Lotze, né harszoljanak egymással, hanem egymásba illően kapcsolódjanak össze. Midőn Lotze azon aesthetico-teleologiai természetnézetet (Naturansicht) védelmezi, mely jogainak körét túl nem lépi, egyszersmind oly feladatért lép sorompóba, mely jelenkorunk tudatából egészen kiveszni látszik. Azon jogtól, mely szerint a *valóságot idealis jelentőségűnek* kell tekinteni, nem szabad magát a philosophiának megfosztatni és reményleni lehet, hogy a Lotze-féle eszmekör szorgalmasan űzött tanulmányozása ez irányban is hasznos gyümölcsöket fog hozni.

Fölösleges több példával bizonyítani, hogy csakugyan nem nélkülözi a segédeszközöket azon óhaj, mely új módszereket akar rendelkezésére bocsájtani a metaphysikának, miután ez az a priori constructio módszerét elhagyta. Nemesak tervezetek, hanem ügyes és hasznos kísérletek is tétettek, hogy ezen discreditált tudományt újra tekintélyre segítsék. Igaz ugyan, hogy sokan ki is vonják magukat a metaphysikai feladatokra vonatkozó munka alól, de ennek oka részint a munkafelosztásban rejlik, melynek szüksége a philosophiai szakokban is napról-napra jobban érezhetőbb, részint a kor kedvezőtlen hangulatában, mit szerzőnk is egész készséggel elismer.

Szerzőnk szerint tehát elhamarkodott dolog lenne abból, hogy szélesebb körben nem vesznek részt a metaphysika ujjaalakításában, röktön azt következtetni, miszerint valójában nem létezik ez ujjaalakítás szüksége és a hol mutatkozik, ott is csak egy szívós életű, de mégis kihalófélben levő hagyománynak utolsó vergődését jelenti. Mert a történelem nem szegény olyan példákban, melyek arra tanítanak, hogy a népszellem mélyében az erők tevékenységben lehetnek, nyilatkozásaik azonban nem mindig törnek elő láthatólag a felszínre. — Falckenberg szerint a németek megszüntek volna németek lenni, ha teljesen idegenszerű lenne reájuk nézve azon törekvés, mely

az idealistikus meggyőződések bélyegét a korszellem állagának tudományos érmeire reányomni igyekeznek.

De mit használnak ez erőlködések, e vigasztaló kilátások? Nincsenek-e előre sikertelenségre kárhozhatóva mindazon, még oly lelkiismeretes fáradozások is, melyek a metaphysikát solid alapon újra akarják szervezni? A mindent szétzúzó Kant nem bizonyította-e be egyszer s mindenkorra az érzékeket meghaladó ismeret lehetetlenségét? Vagy talán mitsém érnek már érvei?

Szerző szerint őt senki felül nem mulja ezen hasonlíthatatlan nagy férfiú iránt érzett őszinte bámulatban s mély tiszteletben. Kant éles, mélyreható gondolkodásának oly fordulatot köszön a philosophia, melynél jelentősebbet soha át nem élt. Legyen jogosult minden elismerés, minden dicséret Kant követői szájából, sőt legyenek jogosultak a még nagyobb dicséretnek is: de szerző szerint egy levelet nem lehet dicskoszorujába behelyezni, azt t. i., hogy a metaphysikát, mint tudományt örökre tönkretette. A Wolf-féle metaphysikának, mely önhittségében azzal tetszelgett magának, hogy mindent felfogni és bebizonyítani képes, Kant igen is megadta a megérdemlett haláldöfést. Csapása egy rothadt, redves ágat talált, de a gyökeret nem érintette. Kant halhatatlansága, a mi a theoretikus philosophiát illeti, abban áll, hogy ő a tapasztalást az egyetemes érvényű ismeret értelmében állapította meg és világosan megmutatá, hogy a tapasztalás az értelemnek adománya; a mennyiben azon a priori formákon nyugszik, melyek neki általánosságot és szükségképeniséget kölcsönöznek. E nagy érdem az által komolyan nem kisebbítették, hogy Kant az ő ismeretideálját kizárólag a természet vizsgálatából merítette (mi sok tekintetben zavarólag hat) és hogy ő a jogosult értelemhasználat határainak kijelölésében nagyon is skeptikusan járt el. A helyett, hogy sokan Kantnál is Kantabbak akarnak lenni Kant negatív irányában, jobb lenne, ha azon gyümölcsözéssel kecségető csirák fejlesztetnének ki, melyek Kantnál szűk keretbe szoríttatnak, és melyek e szorításnak ellenszegülnek. A transcendens problémák iránt való pozitív viselkedésnek ilyen csirája szerző szerint azon beismerés, mely szerint ámbár a dolgok magukban véve meg nem ismerhetők, de azért mégis gondolhatók; továbbá ily csirát lát az eszmék regulatív használatában is, melyet Kant törvényesnek ismer el, végre ilyent lát a praktikus postulatumban, a melyekre vélte Kant egyedül alapíthatni az érzékfölötti birodalmat illető meggyőződéseket. Szerző ezután különösen két pontot emel ki Kant

philosophiájából. Ha elismerjük, hogy az érzékfölötti dolgokra a vallásnak kell felelni, akkor is még mindig szükségünk van egy olyan tudományra, mely az igazi, egyetemes érvényű vallást elválasztja a tévestől, a pusztán subjectivtól és mely a kevésbbé megállapítottat a jobban okadatolt után helyezi; a vallás, ha nem akar személyesen össze-visszakalandozni, nem nélkülözheti a megmagyarázó, megszilárdító, rendező és megítélő gondoskodást. Másodsor: ha joggal megállana az értelem kritikájának empiriai eredménye, úgy ez eredménynek Kant-féle elérési módja el volna ítélve. Módszere által semmisítetik meg az eredmény! E tekintetben is érvényes Windelband szava: «Kantot megérteni annyit tesz, mint őt meghaladni» (Kant verstehen heiszt über ihn hinausgehen). Fogadjuk el az empiriai eredményt, de ne vigyük a küzdterre érveit. Vagy pedig — fogadjuk el methodusát, de akkor a vele összeegyezhetlen határkijelölést kell kiigazítanunk. Nem nekünk kell Kantot megezáfolnunk, ő maga czáfolta meg magát! Csak Kant szellemére van szükségünk, hogy elűzzük a Kant-féle kísértetet! Így tehát a jobban alapozott metaphysikára irányuló újabb kísérleteknek nem kell megijedniök az értelem kritikájának Medusa-fejétől, melyet az új Kantianusok eléjük tartanak.

Szerzőnk, nehogy a jelenlegi philosophiai törekvések áttekintésénél hézagosságról vádolják, megemlékezik azon élenkségről is, mely a philosophia egyes köreiben észlelhető. A kiválasztott szellemek rendszeresítő ereje itt örvendetes szövetségben működik a serény specializálással. Az ismeretelmélettől eltekintve a legélénkebb munka a *psychologia* mezején tapasztalható, hol a leggazdagabb zsákmány ígérkezik a specialis tevékenység számára. Psychophysikai laboratoriu-mok keletkeztek, melyek az egyes dolgok exact tárgyalása után való törekvésnek nagy mértékben tért adnak, míg a néppsychologia a társadalmi tüneteményekbe enged betekintést és a nyelvphilosophiával, az üdvös, kölcsönös ösztönzéseket illetőleg, jótékony csereviszonyban van. E mellett újlag discussio tárgyává tettek azon többször fejteget, de ismét háttérbe tolt kérdések, melyek a lélek alaperőit illetik. A *logikában* Lotze, Wundt és különösen Sigwart — kiben a philosopháló jelen vezetőjét tiszteli — nagy munkái a tudósok nagy körét gyűjték maguk körül; az ítélet tana teljes átalakulásban van s általán ezen (oly soká!) változhatatlannak tartott tudomány összes alapkérdései alapjukban újra vizsgálat alá vétetnek. Az *ethika* kezd kedvencz tanulmányyná lenni; újabb időben Wundt és Paulsen

jelentőségteljes vizsgálatai folytán fölfrissítő realismust nyert. Az *aesthetika* sem hanyagoltatik el; különböző újítási kísérletek merültek föl, közöttük természetesen sok tekintetben éretlenek is; figyelemre méltó Hartmann Ede «Philosophie der Schönen» cz. idevágó munkája.

A *vallásphilosophia* terén kiválóan theologusok működnek; a Hegel-féle és a magában többfelé ágazó Kant-féle irány küzdenek a győzelemért. Csak előnyére szolgálhat ép úgy a philosophiának, mint az egyes tudományszakoknak az, ha ez utóbbiak képviselői — mint ez a jog-, a történet- és a természet-philosophia terén történik — az elvi kérdések fejtegetésében, mit azelőtt a philosophusok végeztek, maguk vesznek részt. Azon mértékben, a mint az egyes kör tudásának kincse, az anyag fölött való teljes uralkodás, a mi a szaktudós jellemző sajátása, hasznára van a legfőbb problémákban való eligazodottságnak: azon mérvben növekszik annak lehetősége is, hogy az átölelő eszmék fényével a legvégsőbb részleteket is megvilágítani lehet. Theologia és vallásphilosophia között is a kölesön hatást nem lehet eléggé ajánlani.

Végül meg kell emlékeznünk azon serény munkásságról, melylyel a *philosophia története* tárgyalatik. Az uralkodó szempontok nem mindig a legmagasabbak ugyan s ha valahol, úgy itt vehető észre bizonyos kicsinyeskedés, mely chronologiai, biographiai és a szöveget kritizáló részletekben dőzsölvén, azt hiszi, hogy az exact buvárlatokra érdemesíti magát, ha tele kézzel szórja szét előnkbe a tényleges kérdéseket és bámulva reánk néz, ha tőle ezenkívül még az egyes tényeket összefűző gondolatokat vár. A vezéreket nem illeti e szemrehányás; ki vethetné a mesterek szemére, ha a tanítványok az utasítást és a példát félreértik. Pessimistikus megítélésre e tekintetben nem lehet okunk: senki sem mondhatja, hogy a kutatás e terén pusztán a jelzett külsőségekben posványosodik el és hogy a valóban fontos dolog mellőztetik. Mi sem történt, a mi nem lenne fontos és sok van folyamatban, mi gazdag nyereséget ígér. A mult elfelejtett nagyságai a hosszú ideig mellőzött méltatásban és átbuvárlatban részesítettek. A gondolkodók pszichologiai kifejlődése és az egyes rendszerek származási története oly szorgalmas vizsgálatok tárgyává tétetett, minőkben eddig jóformán csak Spinoza és Kant részesítetett. — A tanok genesisé felvilágosító fényt vetett a tanok értelmére s összefüggésére; bizonyos vitás pontok végeredményes eldöntésre csak így juthatnak. De alapvető dolgokra is kiterjeszkedik a vizsgálat; sokáig szilárdan álló előítéletek, melyek ép úgy a rendszereknek egymáshoz való viszonyára,

mint egész korszakok kifejlődésmentére vonatkoznak, gyökereiktől megfosztattak és az új felfogások részint megindítottak, részint keresztül vitettek. Így tehát a föntebb jelzett kinövéseket, a tényrészletek túlzott hajhászását és az exactság parancsának egész a nevetégesig menő félreértését is csak ártatlan bőrkiütésnek tekinthetjük, mely a belső részek egészségét nem támadja meg.

Szerzőnk, bár elvileg helyesli *Steinmeyer* tanártársának ugyancsak az erlangeni egyetemen tartott beköszöntő beszédében hangsúlyozott «áhitatot a kis dolgok iránt»¹ («Andacht zum Kleinen»), de kifogásolja azon visszaélést, melyre találhatni a philosophiatörténet terén, hol ugyan philologiai tárgyalást igényel sok kérdés, de nem valamennyi és éppen sokszor a legfontosabb nem. Ha tehát ez utóbbiakra is a philologiai tárgyalás erőszakoltatik, vagy ha csak a kevésbbé fontos kérdések tartatnak érdemeseknek a vizsgálatokra: akkor bizonyára lehet beszélni visszaélésről, vagy, hogy képletesen szóljunk, akkor az áhitat, a tisztelet csuszás-mászássá kezd fajulni.

*

A nemzet szellemi életében a vezérszerepet sokszor gyakorolta a philosophia. Ez a hatalmas alkotás korszakaiban volt így, midőn a legfényesebb szellemek bocsátották erejüket a philosophia rendelkezésére. Ily korszakokat a kiváló tanultság, a tudósság időszakai szokták föl váltani, miket azért még nem lehet gyümölcsteleneknek szidnunk, mivel ezek inkább a gyűjtött eszmekészletek átdolgozásával, megrostálásával és megszilárdításával, mint új álláspontok alapításával foglalkoznak. Napjainkban a philosophia nincs hatással, a nép fülére. Ennek sokféle külső okához mindmeganyi belső ok is járul. A műveltek szélesebb körére csak akkor történhetik hatás, ha a philosophiai munkásság át van hatva a nagy köztudattól az össznézetektől, melyek a gondolkodással együtt a kedélyt is a nekik megfelelő irányokba terelik. Az ismeretelmélet azonban, melynek czégére alatt működik manapság, mint láttuk, a philosophia, bénítólag hat a gondolkodás lendületére. A ki nagyon is szorgosan gondolkodik arról, hogy mint cselekedjék — azon veszélynek teszi ki magát, hogy nem tesz semmit. A tett megölője a hosszas tanakodás. A Hegel-féle megjegyzés még nem multa idejét s valóban nem nagyon gyakorlatias eljárásra mutat az uszást a szárazon tanulni meg. Azon óhaj, mely az ismerettan lobogója

¹ Elias Steinmeyer, Über einige Epitheta der mhd. Poesie. Rede beim Antritt des Prorektorats der Universität Erlangen, 1889. 15—16. 1.

alatt a különböző törekvéseket egyesíteni reményelte, csak nagyon tökéletlenül teljesedett be; mert a mi a közösséget alkotja, az inkább hangulat, mint a munkálkodási szokás; nem rendszer, vagy alapegység. A kormozgalom egyik leggonoszabb következménye gyanánt tekinthetjük azon gyakran szemlélhető meghasonlást a közt, a mit a tudós, mint magán ember hisz és a között, a mit szaktársainak foruma előtt képvisel; szerző e helyen a személyes meggyőződésnek és a tudományos hivatásnak, a tudományos üzemnek elkülönzését érti. Ez egyike azon belső okoknak, melyek a jelenkor philosophiáját a szobatudósság tárgyává teszik és a nemzet érdeklődését tőle elvonják. Hogyan is gyújthatnák lángra a gondolkodás eredményei a kedélyt, ha az eredmények nyerésénél a kedélytől minden résztvevés megtagadtatik? Phantasia nélkül a sokfélélt nem lehet egységben szemlélni és sejtő érzelmek nélkül a végső világrejtélyek meg nem oldhatók.

*

Melyik nagy gondolkodónak lett volna lehetséges vívmányainak legjava részét pusztán csak a logika hideg kutjából meríteni? — Szerző éppenséggel nem akar az érzelemphilosophia dilettantismusának szószólója lenni. A kedély ép oly kevésbé gondolkozik, a mily kevésbé világít a hang. De szerző szerint ott, hol a lét gyökereit kell fölfedni, valóban szükséges az összes szellemi tehetségek tevékenyítése. Miként a mesében a vak a sántát vállaira veszi, hogy ez neki az utat megmutassa, úgy itt is szükséges, hogy a két fogyatkozásban szenvedő hiányait kiegészítsék azzal, hogy egymásnak kölcsönzik előnyeiket: az értelmet a szívnek kell átmelegítenie és a szívet az értelemnek kell keresztülvilágítania; a kedély ösztönözzön, a gondolat vezéreljen. Csak a szellem különböző erőinek öszműködése teheti szerző szerint lehetővé a megnyugtató világnézet megalapítását és felépítését.

Szerző korántsem restelli magát, hogy azon sokaktól, régi, elavult gyanánt, kinevetett nézethez sorakozik, mely szerint a philosophia idealismust jelent és mely szerint a philosophia tanítójának nemesak az a feladata, hogy a tudomány eszközeit, a tudás fölszerelvényeit közölje, hanem az is, hogy az idealismus szellemét ajánlja.

Szerző végül utal arra, hogy az általa jelzettek megegyeznek a kritikai idealismus álláspontjával, melyet a tanári széken elődje és volt tanára, Heijder kifejtett «Zur Geschichte der Ideenlehre», című 1874-ben megjelent munkájának 399—400. lapján.

Dr. Buday József.